

SZEMLE

Az erdélyi katolikus egyház 1944-1991 között

Virt László: *Katolikus kisebbség Erdélyben Budapest-Luzern, Egyházfórum 1991.*

Akisebbségi magyarokról napjainkban kiadott számos könyv és cikk nagyobb része annak a természetes konjunktúrának a terméke, amely a sok évtizedes szünet után jelentkezett. De ma már túl vagyunk a pusztá híradás és a tárgyválasztás újdonságán. Egyidejűleg fokozatosan nő azoknak a műveknek az értéke, amelyek mögött sokévi tudatos munka, nem csupán a kereslet kielégítésének törekvése áll. Virt László könyve közéjük tartozik, a szerző pedig azok közé, akik a legsötétebb esztendőkből áldozatot és kockázatot vállalva rögzítették az ismereteket, gyűjtötték az adatokat, holott emberileg nem volt esély a könyv valahai megjelenítésére.

Nagy beleérzéssel, igen jó tárgyismerettel, egyszerű, világos stílusban készült ez a munka. Műfaja azonban nehezen meghatározható. Olvasható mint történetírás, ahhoz kapcsolódóan akár mint martirologia és föltétlenül mint egyházpolitikai röpirat.

Az érdeklődő mindenekelőtt és joggal krónikát vár a könyvtől. Egészen pontosan meghatározva, Virt a Kárpátokon innen élő romániai római katolikusok 1944 és 1991 közötti történetéről számol be, figyelmét a magyarokra és a gyulafehérvári egyházmegyére összpontosítva. Jóllehet némelyik történeti elemzése céhbéli történészeket megszegyenítően alapos és találó, Virt nem tartja magát történésznek. Módszere valóban nem történetírói. Írásos forrásokat alig használ, legfőbb adatbázisa a túlélő szereplők emlékezete. Kényszerű ez az eljárás, hiszen a történetek tetemes részéről eleve sem készült írásos dokumentum, a levéltárak anyaga pedig gyakorlatilag ma sem hozzáférhető Romániában. Néhány adatot talán mégis pontosítani lehetett volna (például a bukaresti nuncius kiutasításának napját), és elképzelhető, hogy voltak kéziratban terjedő írások, amelyeket a nagyobb hitelesség kedvéért föl lehetett volna használni. A könyv így is hiteles, tartalma kronológikus elrendezésű és ad eseménytörténetet is, habár pontos számszerű adatokra viszonylag ritkán hivatkozik. A szerzőt eiősorban az egyház, a papság és a hívek szellemisége, a történelmet túró és elviselő magatartása foglalkoztatja, ezért nem esik szó például az erdélyi katolikusok egyik legsajátosabb intézményéről, a Római Katolikus Státusról, azaz annak utódjáról, továbbá meglehetősen keveset olvashatunk az egyház gazdasági életéről, pedig mindkettőről szívesen tájékozódnánk. Egy majdan megírandó részletes történeti műhöz jó kiindulás ez a könyvecske, Virt biztatja is a történészeket a folytatásra.

A mű jelentős részét martirologia alcímmel is el lehetne látni, annyi pap és egyházért kiálló laikus viselt börtönbüntetést, annyit megkínóztak, és oly sokan haltak meg börtönben. Márton Áron példája Erdély határain kívül is ismert, de az már kevésbé tudott, hogy vele együtt vagy nyomában kik és hányan járták ugyanazt vagy a még súlyosabb megpróbáltatásokkal kísért utat. Egyetlen egyháztól sem idegen vértanúi példájának fölmutatása. Virt László mellőzi a gyakorinak mondható pátoszos méltatást. A megrendítő sorsok szigorúan tényszerű és egyszerű szavakkal történő bemutatása így is maradéktalanul drámai hatást kelt.

Az egyházpolitikai olvasat több vitakérdést vet föl. A legfontosabb a Szentszék romániai szerepe. A könyvhöz előszót író Tempfli József nagyváradi római katolikus püspök megadja az alaphangot, amikor közli az általa és szatmári püspöktársa által a pápához írt levelet. Ez nagyon határozottan figyelmeztet arra a félmegoldásra, amely a gyulafehérvári, Szent István alapította püspökséget érseki rangra emelte, és közvetlenül római joghatóság alá rendelte, míg a másik két, szinte teljes számban magyar hívőket számláló egyházmegye a bukaresti érsek felügyelete alatt maradt. A látszatra csupán egyházkormányzási probléma nagyon könnyen beláthatatlan nyelvi és nemzeti problémává változhat át, ha a magyar nyelv jelenlegi egyházon belüli helyzetét központi intézkedéssel vagy bármely más eljárással a román nyelv előnyére megváltoztatják. A moldvai csángók sorsát látva, akiknek végső soron a római katolikus vallás román ortodoxok közötti térhódítása érdekében nincsenek anyanyelvi istentiszteleteik, a veszély nem lebecsülendő. Virt könyvéből is elég világosan kiderül, hogy a Szentszéknek fontosabb a kisszámú román nyelvű római katolikus és a görög katolikusok ügye, mint az egymillió romániai magyar római katolikusoké. A tény maga nem újkeletű, mert már az 1855-ben Ausztria, majd 1927-ben Románia és Róma között kötött konkordátumok is sújtották az erdélyi magyar katolikusokat. Ehhez kapcsolódóan további kérdések merülnek föl. Vajon a világegyházhoz tartozás tudatán túl mit jelentett 1949 után üldözött erdélyi katolikusoknak a Szentszék? Beavatkozást, védelmet nem remélhettek, valójában magukra maradtak. Továbbá — szélesebb körben gondolkodva — mi lehet az oka annak, hogy a magyar klérus hagyományos pápahűsége ellenére mintegy másfélszáz éve — de különösen Trianon után — a magyar katolicizmus nemzeti érdekei időről időre hátrányba kerültek és kerülnek Romániában mások nemzeti érdekeivel szemben?

Egy másik egyházpolitikai kérdésben helyenként élesebben fogalmaz a szerző: többször szóvá teszi összehasonlításuképpen a magyarországi katolikus vezetők utóbbi negyedszázadban követett — általa megalkuvónak minősített — irányvételét. Minthogy tárgya nem ez, bírálatja sem átfogó, így is fölveti azonban, miért alakult ennyire eltérően az egygyökerű két egyház útja ugyanazon társadalmi rendszerben?

Ezen a ponton érdemes röviden arra is kitérni, hogy a romániai egyházak közül egyedül a római katolikus képviselt az ateista államhatalommal következetesen

szembenállást. Eltekintve most a román ortodoxia sajátos államegyháziságától, mely a kommunizmus alatt sem szűnt meg, csupán átalakult, az összes protestánsok az egyezkedést választották. Magyarozatként különösebb elemzés nélkül is a magyarországi és romániai viszonyok és hagyományok, nem kevéssé a szekularizáció fokának eltérése kínálkozik. Kitérve az erdélyi protestánsokra, legnyomatékosabban valószínűleg a védekező kisebbségi reflex tradíciója érvényesült. Mintegy kétszáz esztendeje mind a magyarok, mind a szászok jól érzékelhetően adtak és adnak jeleket etnikai veszélyeztetettségükről. 1945 után számukra már a világegyház esetleges védőernyőjének reménye sem maradt.

Bármily magyarozatok adódnak, ma már pontosan lemérhető, hogy az egyezkedések szinte jóvátehetetlen erkölcsi kárt okoztak, mert az egyházkormányzásba belenyúló állam egyre keményebben élt vissza hatalmával. Protestáns oldalon is voltak mártírok és ártatlan áldozatok, s hogy nem sikerült teljesen kitörölni az ellenállás szellemét, azt az egyház életműködésének szinte teljes benuhátrálásában Tőkés László példája bizonyította. Emellett azonban a protestánsokra is érvényes Vért egy mondata: „Az erdélyi egyházat és az erdélyi társadalmat, az ottani családokat a hite tartotta meg” (111.).

Visszatérve az erdélyi római katolikusokra: az egyház hierarchiája kiegészült, paphiány alig van, a hívek vallásos buzgóságának foka magas, a föld alá kényszerült egyház fokozatosan törekszik följúratni korábbi funkcióit. A kép biztató. De mi történt tulajdonképpen?

Nincs igazán megfelelő szó erre, mert nehéz győzelemről beszélni. Hiszen nemcsak súlyos emberi áldozatok voltak. Óriási energiákat kötött le a titkos jogfolytonosság fenntartása, elvesztek az iskolák, a karitatív intézmények, az anyagi javak, kevés kivétellel szétestek a szerzetesrendek, négy évtizeden át nem élhettek semmiféle korszerű tömegkommunikációs lehetőséggel, az egyház nem teljesíthette missziós feladatát a nem hívők között, a világi vezető elem és a lelkesítő kisegítők szinte eltűntek életéből. Társadalmilag „süüdisznóállás” alakult ki, és szükségyszerűen fokozódott a klerikalizálódás. Vért László jól látja, hogy egyetlen hatalmas tőkéje van az egyháznak: híveinek fentebb idézett hite mellett erkölcsi tekintélye. Vért tudja: a kérdés ezek után elsősorban nem az, hogy beszélhetünk-e győzelemről, hanem: milyen ez a győzelem, hogyan kamatoztatható?

Az erdélyi katolicizmus általános jellemzésénél a könyv egyik fejezetében fölmerül a lengyel párhuzam. A szerző azonnal elhatárolja a kettőt egymástól, a hasonlóságot csupán abban látja, hogy csak ez a két kelet-európai katolikus egyház nem hódolt be a kommunizmusnak. A lelki rokonság azonban nyilvánvalóan szélesebb körű. Európai összehasonlításban gondolkodva mind a lengyel, mind az erdélyi katolicizmus archaikus. Történelmi tapasztalatok szerint ez vagy teljes elszigetelődéssel fenyeget, vagy egy nagyobb hatósugarú megújulás bázisa lehet.

Vértet az első lehetőség gondolkodtatja meg. Pontosán érzékeli, hogy egy új szekularizációs hullám, mely az eddiginél nem biztosan erősebb, de föltétlenül más,

áthatóbb természetű, leleselkedik a hagyományos katolicizmusra. Külön fejezetcím-mel hangsúlyozza, hogy az erdélyi katolikuság „útkeresztvezetésbe” ért, egy történelmi korszak lezárult, más következik, mint ami volt. „A romániai magyar társadalom belső átalakulása sokkal nehezebb feladat elé állítja a római katolikus egyházat, mint bizonyos politikai törekvések, amelyek eddig sem tudták leteperni a katolikus papságot” (124.).

Aki az utóbbi két évben többször megfordult Romániában, tapasztalhatta, amire Vért László nyomatékosan figyelmeztet, hogy az 1989 decembere után megnyíló határon át beáramló magyarországi hatások nagy hányadban fölületes életstílust, gyorsan múló divatokat, kevéssé értékes civilizációs javakat tartalmaznak, és amit még hozzá kell tennünk, magyarországi hatások ösztönzik a vállalkozói és fogyasztói beállítottságot is. Lehet az előzőt az utóbbitól elválasztva világjelen-ségnek, kivédhetetlennek mondani, lehet testi-lelki kiéhezetségről, tájékozatlanságról beszélni, de az aligha vitatható, hogy az egyházaknak — értékőrző lényegüknél fogva — a társadalomra káros következmények ellensúlyozói között a helyük. Amit bizonyosan tudni kell, hogy az egyház ezután sem támaszkodhat vallásvédő államra (az erdélyiek már jóideje nem is támaszkodtak 1945 előtt sem), és amit ki kell zárni: az egyházból induló adminisztratív szankciók nem vezethetnek célhoz. Szerzőnk nem is gondol ezekre, ő óvatosan reménykedik az erdélyi társadalom erkölcsi erejében, amely nem engedi magán elhatalmasodni a 20. század végének bővli-civilizációját. Aggodalmát azonban nem titkolja s itt, a vége felé a keservek történetéről írott, mégis derűlátó könyv hangja kissé megremeg. A vázolt tétel világos elemzésen alapul. Már az is siker lenne, ha az egyházi vezetők (tegyük hozzá, nem csak a katolikusok!) elfogadnák, egy új magatartás kidolgozása és megvalósítása ezután is roppant nehéz feladatot jelent. Épp a lengyel példa int arra, hogy az ellenállás sokszor „egyszerűbb” és eredményesebb létezési forma lehet, mint az idők változásával szükségyszerűen járó átalakulás. Elnyomatás idején „könynyebb” azonosnak maradni a lényeggel, mint amikor már szabadon átalakulva kell azt őrizni. A tét az erdélyi magyar társadalomnak igen nagy, nemcsak vallási, hanem azzal erősebben vagy gyengébben, de mindenképpen összefonódva az etnikai és nemzeti megmaradás is.

Kósa László